

15.2.2016

Oikeusministeriö

Lainvalmisteluosasto

Asia : Lausuntopyyntö lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lainsäädännön uudistamista koskevasta muistiosta (OM 31/41/2015)

Lausuntopyynnön johdosta Helsingin käräjäoikeus lausuu seuraavaa:

Yleistä

Helsingin käräjäoikeus pitää tarpeellisena lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain uudistamista. Perherakenteet, käsitykset perheestä ja lapsen asemasta perheessä ovat muuttuneet lain säätämisen jälkeen, mikä on tuonut mukanaan useita muutostarpeita. Voimassa olevaa lapsenhuoltolakia vastaava periaatteellinen rakenne laissa olisi kuitenkin perusteltua säilyttää tulevaisuudessaakin, sillä huolto- ja tapaamisriitojen korostetun yksilöllisen luonteen vuoksi tuomioistuimen harkintavallan päätöksenteossa on syytä olla laaja.

Lapsen tapaamisoikeus*Vuoroasumisjärjestelyt*

Tuomioistuimet vahvistavat vuoroasumista koskevia ratkaisuja lähinnä silloin, kun vanhemmat sopivat asiasta ja sopimuksen arvioidaan olevan lapsen edun mukainen.

Vuoroasuminen on käsitteenä epäselvä. Jos vuoroasumisen mahdollisuus kirjataan lakiin, on tärkeää määritellä, mitä sillä tarkoitetaan. Meillä vuoroasumisella tarkoitetaan yleensä lapsen asumista vuoroviikoin vanhempiensa luona tai muutoin lapsen ajan jakamista tasan vanhempien välillä. Ruotsissa käsite ymmärretään väljemmin. Ruotsissa tuomioistuin voi päättää, että yhteishuollossa oleva lapsi asuu kummankin vanhempansa luona, mutta asumisen laajuutta ei täsmennetä. Lähtökohtana on joustava ja lapsen tarpeista lähtevä järjestely, jossa lapsen tosiasiallinen oleskelu vanhempiensa luona voi vaihdella hyvinkin paljon. Tämä selittänee myös Ruotsin korkeita vuoroasumislukuja.

Vaikka lailla mahdollistettaisiin lapsen asuminen kummankin vanhempansa luona, lapsella tulisi joka tapauksessa olla vain yksi virallinen, väestörekisteriin kirjattava asuinpaikka, jonka mukaan määräytyisivät nykyiseen tapaan lapsen päiväkotit, koulu ja terveydenhuolto. Muussa tapauksessa tulisi tarpeelliseksi erikseen säätää, mikä viranomainen ja millä kriteereillä ratkaistaisiin vanhempien erimielisyydet mainituista asioista. Se taas olisi omiaan lisäämään viranomaisten ratkaistavaksi tulevia vanhempien välisiä riitoja.

Osalle vanhemmista ratkaisu siitä, kumman vanhemman luona lapsi asuu, on periaatteellisesti niin tärkeä, että siitä riidellään, vaikka vanhemmat sopisivat

siitä, että lapsi oleskelee yhtä paljon vanhempiensa luona. Koska ”pelkkä tapaamisoikeus” on osalle vanhemmista emotionaalisesti vaikea hyväksyä, voitaisiin harkita lakiin kirjattavien käsitteiden muuttamista. Virallinen asuinpaikka voitaisiin irrottaa siitä, miten paljon lapsi tosiasiaassa oleskelee vanhempiensa luona.

Vuoroasumisen edellytykset olisi tärkeää määritellä laissa. Se edistäisi oikeuskäytännön yhtenäisyyttä sekä ennaltaehkäisi ja rajoittaisi vanhempien välisiä riitoja vuoroasumisesta. Vuoroasumisen edellytykset ovat oikeuskäytännössä nykyään jo melko vakiintuneet ja vastaavat meillä Ruotsissa noudatettuja periaatteita.

Vuoroasumisella olisi monia heijastusvaikutuksia. Muutosta pohdittaessa tulisi ottaa kantaa muun muassa siihen, miten vuoroasuminen vaikuttaisi nykyisin lapsen asuinpaikkaan sidottuihin yhteiskunnallisiin tukiin. Vuoroasumisjärjestely vaikuttaa myös lapsen elatusavun määräytymiseen. Ruotsissa elatusapua ei määrätä, jos lapsi määrätään asumaan kummankin vanhempiensa luona, koska oletetaan, että vanhemmat sopivat yhteisymmärryksessä lapsen elatukseen liittyvistä kuluista. Suomessa korkein oikeus on lähtenyt siitä, että myös vuoroasumistilanteessa vanhempi voidaan velvoittaa maksamaan lapselle elatusapua.

Tuetut ja valvotut tapaamiset

Käräjäoikeus pitää perusteltuna tuettuja ja valvottuja tapaamisia sekä valvottuja vaihtoja koskevien säännösten kirjaamista lapsenhuoltolakiin.

Tapaamisten valvonnan lisäksi oikeuskäytännössä on syntynyt myös muita tapoja turvata lasta tapaamisten aikana. Tällaiset tapaamisiin liittyvät ehdot ja rajoitukset ovat verrattavissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain mukaisiin täytäntöönpanon turvaamistoimiin. Lakia uudistettaessa olisi syytä pohtia, tulisiko myös lapsenhuoltolakiin kirjata, millaisia rajoituksia tuomioistuin voi määrätä lapsen turvallisuuden varmistamiseksi tapaamisten aikana.

Oikeuskäytännössä valvojaksi on voitu suostumuksellaan määrätä myös yksityinen henkilö, mikäli vanhemmat ovat näin sopineet. Myös tätä vaihtoehtoa tulisi arvioida lakia uudistettaessa. Mikäli se katsottaisiin mahdolliseksi, olisi syytä pohtia tarkemmin yksityisen valvojan tai tukihenkilön roolia ja vastuita.

Laissa olisi syytä määritellä valvottujen ja tuettujen tapaamisten sekä valvottujen vaihtojen edellytykset. Näitä perusteita on jo pohdittu sosiaali- ja terveysministeriön ja oikeusministeriön yhteisessä työryhmässä (STM selvityksiä 2006:7). Edellytyksiä voisi kuitenkin harkita jonkin verran laajennettavan työryhmän esittämästä.

Käräjäoikeus kannattaa mahdollisuutta määrätä valvotut tai tuetut tapaamiset sekä valvotut vaihdot myös määräaikaisena. Se lisäisi käräjäoikeuksien työ määrää todennäköisesti vain vähän. Suurin osa valvotuista ja tuetuista tapaamisista määrätään joko nykyäänkin oikeudenkäynnin ajaksi väliaikaisina tai

tapaamiset porrastetaan siirtymäajan jälkeen muuttumaan valvomattomiksi. Jos taas valvonnan tarpeen poistuminen ei ole lainkaan näköpiirissä, valvonta määrätään toistaiseksi.

Olisi syytä harkita myös tapaamisen valvojien raportointivelvollisuuden kirjaamista lakiin. Kyse ei olisi lausunnosta, vaan tapaamisten aikana tehtyjen havaintojen kirjaamisesta sosiaalitointa tai tuomioistuinta varten.

Muiden kuin vanhempien tapaamisoikeus

Euroopan ihmisoikeussopimuksen perhe-elämän suojaa koskeva 8 artikla ja sitä koskeva Euroopan ihmisoikeustuomioistuin käytäntö mahdollistavat jo nyt lapselle oikeuden pitää yhteyttä henkilöön, joka on ollut osa hänen perhettään, vaikka tämä ei olekaan hänen biologinen vanhempansa. Käräjäoikeuskäytännössä onkin muutamissa yksittäistapauksissa vahvistettu tapaamisoikeus lapsen ja muun henkilön kuin vanhemman välille. Asiantilaa selventäisi, jos asiasta säädettäisiin lapsenhuoltolaissa.

Tällaisen tapaamisoikeuden tulisi kuitenkin olla rajattu henkilöihin, jotka ovat viettäneet tosiasiallista perhe-elämää lapsen kanssa ja joihin lapsella on kiinteä ja läheinen suhde. Siten esimerkiksi isovanhemmuus sellaisenaan ei toisi oikeutta tapaamisoikeuteen. Ilman rajausta tapaamisoikeuden laajentuminen voisi huomattavasti lisätä oikeudenkäyntejä.

Käräjäoikeus katsoo, että oikeus toimia hakijana olisi syytä antaa vain sosiaalitoimelle. Sosiaalitoimi voi ennen hakemuksen vireille panoa selvittää hakemuksen edellytykset ja kuulla lasta. Se keventäisi oikeudenkäyntiä ja olisi lapsen edun mukaista.

Tapaamisoikeuden toteutuminen

Vieraannuttaminen ja muut tapaamisten toteutumiseen liittyvät vaikeudet

Lapsenhuoltolain tavoitteena on lapsen myönteisen ja läheisen suhteen turvaaminen kumpaankin vanhempaan. Laki velvoittaa kummankin vanhemman tukemaan tapaamisoikeuden toteutumista laissa tarkoitettulla tavalla (2 §). Näin ollen sen huomioon ottaminen, miten vanhemmat tukevat lapsen ja toisen vanhemman suhdetta, kuuluu lapsenhuoltolain perusteella jo nykyisellään tuomioistuimen päätöksentekoon.

Silloin, kun toinen vanhempi pyrkii rajoittamaan lapsen ja toisen vanhemman yhteydenpitoa tai estämään sen kokonaan, taustalla on yleensä vanhempien välinen monimutkainen ja kärjistynyt konflikti. Joskus syynä ovat toisen vanhemman mielenterveydelliset ongelmat. Tällaisessa tilanteessa ei ole perusteltua käyttää voimavaroja syyllisten osoittamiseen, vaan keskittyä lapsen edun mukaisen ratkaisun löytämiseen. Siihen kuuluu myös pyrkimys konfliktin purkamiseen.

Vieraannuttaminen on käsitteenä riidanalainen. Jotkut katsovat sen olevan lääketieteellinen oireyhtymä, kun toiset ainoastaan kuvaavat sen avulla vanhemman toimintaa. Tuomioistuimen tehtävä ei ole tehdä diagnooseja vanhemmis-

ta, vaan ratkaista riitoja lapsen edun mukaisesti.

Vieraannuttamiskiellon sisällyttäminen lakiin olisi omiaan lisäämään vanhempien välisiä riitoja, koska siihen voitaisiin vedota myös silloin, kun tapaamisten estyminen johtuu muusta syystä kuin toisen vanhemman halusta vahingoittaa lapsen ja tapaavan vanhemman välistä suhdetta.

Yksittäisen ilmiön kirjaaminen lakiin ei edesauttaisi lapsen edun mukaista asian käsittelyä. Käräjäoikeus katsoo, että parhaaseen lopputulokseen päästään panostamalla voimakkaasti eropalveluiden kehittämiseen, jotta mahdollistetaan varhainen puuttuminen vanhempien välisiin erimielisyyksiin. Lisäksi olisi tärkeää huolehtia tuomareiden ja muiden eroriitoja käsittelevien viranomaisten riittävästä kouluttamisesta tunnistamaan ja ymmärtämään erilaisia huoltoriidoissa vaikuttavia ilmiöitä.

Edellä kerrotuilla perusteilla käräjäoikeus ei kannata vieraannuttamisen sisällyttämistä lapsenhuoltolakiin.

Lapsen asuinpaikan muuttaminen (ns. relocation)

Lapsenhuoltolaki velvoittaa huoltajat yhteiseen päätöksentekoon lapsen tulevaisuuden kannalta tärkeissä asioissa. Näihin kuuluu päätös lapsen asuinpaikan muuttamisesta ainakin silloin, jos muutto vaikuttaa lapsen vakiintuneisiin olosuhteisiin ja tapaamisoikeuden toteuttamiseen. Tapaavalla vanhemmalla on jo nykyisin oikeus muuttuneen olosuhteen vuoksi vaatia asumista tai tapaamisoikeutta koskevan päätöksen tai sopimuksen muuttamista. Laissa oleva kirjaus käsittelyn kiireellisyydestä tällaisissa tilanteissa olisi perusteltu, koska se nopeuttaisi asian käsittelyä (ks. tarkemmin kohdassa 3.1.).

Lakiin kirjattava vanhemman ilmoitusvelvollisuus korostaisi yhteistoiminnan tärkeyttä. Koska ilmoitusvelvollisuuden laiminlyönnille ei kuitenkaan voitaisi määrätä sanktiota, on syytä epäillä, ettei velvollisuus vaikuttaisi sellaiseen vanhempaan, joka haluaa salata aikeensa. Vanhemman omavaltainen toiminta otetaan jo nykyään huomioon päätösharkinnassa, mutta se ei yksin voi olla ratkaiseva tekijä arvioitaessa lapsen edun mukainen ratkaisua. Tuomioistuimen näkökulmasta ilmoitusvelvollisuuden kirjaaminen lakiin tuskin toisi muutosta nykytilanteeseen.

Vastuu lapsen tapaamiskustannuksista

Käräjäoikeus kannattaa tapaamisesta aiheutuvien kustannusten jakamista koskevan säännöksen kirjaamista lakiin. Se vahvistaisi jo pitkään noudatetun käytännön. Nykyään kysymystä lähivanhemman osallistumisesta tapaamisten aiheuttamiin matkakustannuksiin arvioidaan korkeimman oikeuden ratkaisusaan (KKO: 2003:66) määrittämien periaatteiden mukaan.

Säännöksen tapaamiskustannusten jakamisesta tulisi koskea vain matkakustannuksia. Kustannusten jakamista koskeva säännös nostaisi useita kysymyksiä, joita muutosta tehtäessä tulisi pohtia. Minkä suuruisiin kustannuksiin toinen vanhempi voidaan velvoittaa osallistumaan ja miten osuus arvioidaan? Tehtäisiinkö tällaisessa tilanteessa elatuslaskelmaa vastaava laskelma osapuolten maksukyvyistä? Miten osallistumisvelvollisuus vaikuttaisi tapaavan vanhem-

man maksamaan elatusapuun? Jos tapaavalla vanhemmalla ei ole elatuskykyä, joutuisiko toinen vanhempi kustantamaan tapaamismatkat yksin tai suurimmalta osin? Entä jos pitkät ja kalliit tapaamismatkat johtuvat tapaajavanhemman omista valinnoista kuten muuttamisesta uuden kumppanin luokse? Entä jos ne johtuvat lähivanhemman valinnoista? Arvioitaisiinko matkakustannukset edullisempien julkisten kulkuvälineiden taksojen vai todellisten kustannusten mukaan? Voitaishiinko tuomioistuimessa riidellä erikseen tapaamiskustannuksiin osallistumisesta, vaikka tapaamisoikeusasia ei muutoin olisi vireillä?

Oikeudenkäyntimenettely

Oikeudenkäyntimenettelyn nopeuttaminen

Käsittelyn pitkä kesto on yksi suurimmista ja pitkäaikaisimmista huoltoriita-oikeudenkäynnin ongelmista. Se johtuu osittain sosiaalitoimen olosuhdeselvityksen viemästä ajasta, mutta myös tuomioistuimen toimenpiteet vievät liikaa aikaa. Sen lisäksi, että asian hidas käsittely on lapsen edun vastaista, se on myös oikeusturvakysymys vanhemmille. Ajan kuluminen synnyttää helposti status quon, joka vaikuttaa olennaisesti asian ratkaisuun.

Huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat asiat tulisi määrittellä kiireellisesti käsiteltäviksi. Se oikeuttaisi ja velvoittaisi ottamaan ne käsittelyyn ohi tavallisten riita- ja rikosasioiden. Tärkeintä olisi saada asia nopeasti istuntokäsittelyyn, jotta riidan selvittäminen pääsisi alkamaan. Koska tuomioistuimissa on nykyään muitakin kiireellisesti käsiteltäviä asiaryhmiä, ensimmäiselle istuntokäsittelylle olisi perustelua asettaa laissa määrä- tai tavoiteaika. Se antaisi tuomioistuimille tehokkaan keinon saada istunnot sovittua joutuisasti myös lakimiesavustajien kanssa, sillä nykyään istunnon järjestämistä viivyttävät usein avustajien aikataulut.

Tuomioistuimia voitaisiin lain esitöissä ohjata kiirehtimään asian käsittelyä joka vaiheessa esimerkiksi käyttämällä lyhyitä tiedoksianto- ja vastausaikoja, välttämällä turhia täydennyskehotuksia ym. Myös kirjalliselle valmistelulle voitaisiin asettaa lyhyt tavoiteaika. Erityisen kiireellisissä jutuissa (esimerkiksi niissä, joissa vaaditaan väliaikaista määräystä) toinen osapuoli voitaisiin haastaa vastaamaan suoraan istuntoon.

Sosiaaliviranomaisen selvityksen hankkiminen

Määräaika sosiaaliviranomaisen selvitykselle

Olosuhdeselvitystyön kesto on monissa kunnissa kohtuuttoman pitkä, paljon yli keskimääräisen kuuden kuukauden. Erityisen ongelmallista tämä on sen vuoksi, että yleensä suuri osa ajasta kuluu vanhempien jonottaessa käsittelyvuoroaan. On kuitenkin esimerkkejä myös siitä, että kunnat ovat kyettyneet työtä organisoimalla ja työtapoja kehittämällä lyhentämään selvitysaikoja (esim. Espoon sosiaalitoimi).

Käräjäoikeus kannattaa määräajan asettamista selvitystyön aloittamiselle. Sellainen voisi olla esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön työryhmän (Selvityksiä 2006:7) esittämä kaksi viikkoa, jonka aikana olisi selvitystyön aloitta-

miseksi otettava yhteyttä vanhempiin. Jotta aloittamisesta ei tulisi vain muodollisuus, myös itse selvitystyön valmistumiselle tulisi asettaa määräaika tai ainakin tavoiteaika. Määräaikaan voisi perustellusta syystä hakea pidennystä. Lyhyt määräaika on toiminut hyvin täytäntöönpanosovittelun osalta eikä ole syytä olettaa, ettei se voisi toimia myös olosuhdeselvitystyössä.

Olosuhdeselvityksen hankkiminen kunnan ostopalveluna

Kunta voi järjestää sosiaali- ja terveydenhuollon alaan kuuluvat tehtävät muun muassa hankkimalla palveluja yksityiseltä palvelujen tuottajalta, kunhan ne varmistuvat siitä, että laatu vastaa sitä tasoa, jota edellytetään kunnalliselta toimijalta. Jos kyse on julkisen vallan käytöstä, yksityisten palvelujen käytölle tulee olla nimenomainen lain säännös. Tällaista ei ole olosuhdeselvitysten osalta. Julkisen vallan käyttöä on muun muassa toiminta, jos se liittyy julkisen vallan päätöksentekoon. Selvitystyöllä on iso merkitys tuomioistuimen päätöksenteossa, joten se voitaneen katsoa julkisen vallan käytöksi.

Lain mukaan selvityksen antaminen kuuluu sosiaalitoimelle ja sillä on vastuu selvityksen laadusta ja sisällöstä myös silloin, kun se teetetään yksityisellä. Sosiaalitoimi näyttää kuitenkin toisinaan on ulkoistavan myös vastuunsa selvitystyön laadusta, sillä ostopalveluina hankituissa selvityksissä on ollut runsaasti puutteita. Lastensuojelulaista poistettiin sen uudistamisen myötä säännös olosuhdeselvitysten tekijöiden pätevyydestä. Yksityisen tahon tehdessä selvityksen, ei ole mahdollisuutta varmistua tekijöiden ammattitaidosta.

Koska suuntaus on yksityisten ostopalveluiden lisääntyvään käyttöön, lainsäädännöllä olisi syytä selvittää kunnan oikeus hankkia selvityksiä yksityisiltä, kunnan vastuu selvitysten sisällöstä ja laadusta. Lisäksi lailla tulisi säätää, millainen ammatillinen pätevyys selvityksen laatijalla tulee olla.

Lapsen kuuleminen ja osallistuminen oikeudenkäyntiin

Edunvalvoja lapselle

Lastensuojeluasiaa ei voi lapsen edunvalvonnan osalta verrata huoltoriitaprosessiin, sillä lastensuojeluasiassa sosiaaliviranomainen on päätöksentekijän asemassa eikä lapsella ole prosessissa ulkopuolista tahoa huolehtimassa hänen edustaan. Sen sijaan huoltoriitaoikeudenkäynnissä sosiaalitoimen tehtävänä on selvitystyössä valvoa lapsen etua, kuulla lasta ja tuoda esiin hänen näkökulmaansa.

Vaikeissa huoltoriidoissa on usein monia viranomaisia arvioimassa ja tutkimassa lapsen ja perheen tilannetta (lastensuojelu, perheneuvola, poliisi, lastenpsykiatrinen sairaala jne.) On vaikea nähdä, mitä lisäarvoa lapsen edunvalvoja voisi vielä tuoda. Ongelma ei olekaan yleensä lapsen edusta huolehtivien viranomaisten vähydessä, vaan viranomaisten yhteistyön ja toiminnan koordinoimisen puutteissa.

Oikeudenkäynnissä uusi toimija lisäisi prosessin raskautta. Pohdittavaksi tulisi myös lapselle määrättävän edunvalvojan rooli ja tehtävä suhteessa selvitystyöhön? Se voisi myös kärjistä riitoja edunvalvojan asettuessa todennäköisesti

tukemaan toisen vanhemman näkemyksiä. Ongelmaksi voisivat muodostua myös edunvalvojan mahdollisuudet toimia käytännössä, mikäli vanhemmat eivät ole halukkaita yhteistyöhön hänen kanssaan.

Edellä kerrotuilla perusteilla käräjäoikeus suhtautuu varauksellisesti edunvalvojan määräämiseen lapselle huoltoriitaoikeudenkäyntiin. Uuden edunvalvontajärjestelmän rakentamisen sijaan voimavarat tulisi suunnata nykyisen järjestelmän vahvistamiseen muun muassa lisäämällä resursseja nykyisiin palveluihin ja vahvistamalla koulutuksella lasten kanssa työskentelevien työntekijöiden ammattitaitoa.

Lapsen osallisuuden lisääminen

Suuntaus on lapsen osallisuuden laajentamiseen kaikissa lasta koskevilla asioissa. Kysymystä on syytä arvioida myös lapsenhuoltolain osalta. Lapsen kuulemista koskeva arviointi tulisi kuitenkin tehdä kokonaisvaltaisesti koskien kaikkia niitä viranomaismenettelyitä, joissa käsitellään ja tehdään ratkaisuja lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Tämä tarkoittaa huoltoriitaoikeudenkäynnin lisäksi täytäntöönpano-oikeudenkäyntiä, huoltoriitojen tuomioistuinsovittelua, lastenvalvojan luona käytäviä sopimusneuvotteluita ja kunnallista perheasiainsovittelua.

Nykyään huoltoriitaoikeudenkäynnissä lasta kuullaan yleensä vain silloin, kun vanhemmat ovat eri mieltä lapsen asioista. Tämä perustuu lapsenhuoltolain oletamaan, jonka mukaan vanhempien sopiessa lapsensa asiat he ovat kuulleet lastaan ja ottaneet hänen toiveensa huomioon lapsen edun mukaisesti. Riitaisessa asiassa lapsen kuuleminen toteutetaan pääsääntöisesti sosiaalitoimissa, jossa lasta tavataan useita kertoja. Kuulemisen tapahtuessa poikkeuksellisesti tuomioistuimessa lapsi tavataan vain yhden kerran.

Lastenvalvojan sopimusneuvottelussa lapsen kuuleminen on harvinaista. Myös perheasiainsovittelussa lapsen tapaaminen vaihtelee paljon paikallisesti. Huoltoriitojen tuomioistuinsovittelussa lapsen ääni kuuluu pääsääntöisesti vanhempien kautta. Lasta voidaan kuitenkin tavata myös henkilökohtaisesti, mikäli sen katsotaan edistävän sovittelua ja olevan lapsen edun mukaista.

Lapsen kuuleminen huoltoriidassa on laaja kysymys, jota arvioitaessa tarvitaan monialaista tietoa, jonka pohjalta lapsen oikeutta tulla kuulluksi tulkitaan. Lapsen oikeudet ovat kokonaisuus, josta lapsen oikeutta tulla kuulluksi ei voida irrottaa. Lapsen osallistumisoikeuden lisäksi on otettava huomioon muun muassa lapsen oikeus suojeluun.

Pohdittaessa lapsen kuulemista koskevien säännösten muuttamista on tärkeää määrittää lapsen kuulemisen tarkoitus ja tavoitteet eri viranomaisprosesseissa. Tällöin tulee ottaa huomioon myös se, että lapsen oikeuteen tulla kuulluksi vaikuttavat kuulemisen tarkoituksen lisäksi lapsen ikä ja kehitystaso. Arvioinnissa tulisi ottaa huomioon myös riski lapsen joutumisesta monikertaisesti kuulluksi, kun vanhempien välistä riitaa käsitellään useassa eri menettelyssä.

Jos lapsen henkilökohtaista tapaamista huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevilla

viranomaisprosesseissa laajennetaan, on välttämätöntä huolehtia siitä, että menettelylle turvataan riittävät resurssit. Lastenvalvojat tekevät vuosittain 45.000-50.000 sopimusta. Käräjäoikeuksissa ratkaistaan vuosittain noin 3700 lapsen huolta ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, joista noin 2000 on riitaisia. Näin ollen noin 1700 asiaa ratkaistaan kirjallisessa menettelyssä lasta erikseen kuulematta. Lasta ei yleensä myöskään kuulla niissä riitautuneista asioissa, jotka päättyvät oikeudenkäynnin aikana vanhempien sopimukseen. Kunnallisten perheasiainsovitteluiden määristä ei ole tietoa.

Edellä kerrotut asiamäärät osoittavat kuitenkin, että lapsen henkilökohtaisen kuulemisen laajentaminen riidattomiin, vanhempien sopimiin asioihin edellyttäisi huomattavan suurta resurssien lisäystä sekä sosiaalitoimeen että tuomioistuimiin.

Lapsen kuulemisen menettelytavoista ei ole olemassa valtakunnallista ohjeistusta, vaan toimintatavat vaihtelevat. Olisi tärkeää saada varmistettua, että kuuleminen toteutetaan lapsen edun mukaisesti lapsiystävällisessä tilassa. Tämä edellyttää yhtenäisiä menettelytapaohjeita. Lisäksi tulisi huolehtia siitä, että jokainen vanhempien välisessä riidassa lasta kuuleva henkilö saa tehtävään riittävän koulutuksen.

On syytä pohtia, mitä muita tapoja kuin henkilökohtainen tapaaminen lapsen kuulemiselle voisi olla sopimustilanteissa. Esimerkiksi Alankomaissa vanhempien tulee tehdä vanhemmuussuunnitelma ja erohakemuksessaan selostaa, miten lapsen toivomukset on huomioitu vanhemmuussuunnitelmassa ja miten lapset ovat osallistuneet sen laatimiseen. Keskustelu lapsen kanssa jää vanhempien tehtäväksi, mutta vanhemmuussuunnitelmalla pyritään varmistamaan, että vanhemmat huomioivat lapsen mielipiteen.

Toistuvat oikeudenkäynnit

Käräjäoikeus katsoo, että lain asettama kynnys uuden huoltoriitaoikeudenkäynnin aloittamiselle on nykyään liian matala. Muutoshakemuksen edellytykseksi tulisi asettaa olosuhteiden muuttuminen. Kovin korkealle kynnystä ei kuitenkin pitäisi nostaa, jotta lapsen edun kannalta tarpeelliset muutosvaatimukset voidaan saattaa tuomioistuimen käsiteltäväksi.

Käräjäoikeus kannattaa oikeudenkäyntikuluja koskevien säännösten uudistamista huolto- ja tapaamisasioiden osalta. Oikeudenkäyntikulujen korvausvelvollisuus on tärkeä ohjauskeino pyrittäessä rajoittamaan perusteettomia oikeudenkäyntejä. Tuomioistuimilla olisi jo nykyisellään mahdollisuus käyttää tätä keinoa, mutta oikeuskäytäntö on vakiintunut sellaiseksi, että kuluvastuu syntyy vain hyvin poikkeuksellisesti. Tämän vuoksi lakimiesavustajat eivät yleensä edes esitä oikeudenkäyntikuluja koskevaa vaatimusta.

Lapsen huoltoa ja huostaanottoa koskevien prosessien päällekkäisyys

Huostaanoton aikana sosiaaliviranomaisella on oikeus päättää muun muassa lapsen olinpaikasta, hoidosta, kasvatuksesta ja yhteydenpidosta vanhempiinsa

ja muihin hänelle läheisiin henkilöihin (LSL 45 §). Huostaanotto ei kuitenkaan lakkauta vanhempien huoltajuutta eikä edunvalvontaa. Yleisellä tuomioistuimella on huostaanoton aikanakin toimivalta päättää lapsen huollosta ja tapausmisoikeudesta (LSL 46 §). Tuomioistuimen päätös lapsen huollosta ei kuitenkaan vaikuta itse huostaanottoon.

Korkeimman oikeuden mukaan (KKO:2011:59) tuomioistuin joutuu kussakin yksittäistapauksessa arvioimaan, onko lapsen edun mukaista antaa lapsen huoltoa koskeva ratkaisu, vai onko esitettyjen vaatimusten tutkiminen ennenaikaista tai lapsen edun kannalta jopa haitallista. Tuomioistuimessa joudutaan siis tapauskohtaisesti arvioimaan, miten laajasti lapsen huoltoa koskevaa hakemusta on tarkoituksenmukaista käsitellä ja selvittää oikeudenkäynnissä. Käsiteltävän asian rajaaminen tuottaa toistuvia ongelmia ja rajanvetoja tuomioistuimissa. Tästä syystä nykyistä selvempi yleisten tuomioistuinten ja sosiaaliviranomaisen toimivallan sääntelevä lapsen huostaanottotilanteessa lainsäädännöllä olisi tarpeen.

Lastensuojeluprosessin ja huoltoriitaoikeudenkäynnin samanaikaisuudesta aiheutuu käytännössä myös tiedonkulkuun liittyviä ongelmia. Sosiaaliviranomaisella on tehtävässään oikeus saada tarpeelliset, myös salassa pidettävät tiedot muilta viranomaisilta. Tuomioistuimella ei tällaista yleistä oikeutta ole. Sen vuoksi olisi tarpeen säätää tuomioistuimen oikeudesta saada lastensuojeluviranomaiselta selvitys huostaanoton perusteista, kestosta ja muista tuomioistuimen käsittelyharkintaan vaikuttavista seikoista.

Huostaanottoriitojen siirtäminen yleisiin tuomioistuimiin on laaja ja monitahoinen kysymys, joka vaatisi oman lainsäädäntövalmistelunsa. Sitä ei liene perusteltua yhdistää lapsenhuoltolain uudistamiseen.

Lapsen huolto

Isyyden kumoamisen vaikutus lapsen huoltoon

Käräjäoikeus kannattaa sen selvittämistä ja tarvittaessa laintasoista säätelyä siitä, miten isyyden kumoaminen vaikuttaa lapsen huoltoon. Lähtökohtana tässäkin kysymyksessä tulee olla lapsen etu.

Lapsen huoltoon liittyvien sopimusten alan laajentaminen

Tietojensaantioikeus on nykyään erittäin yleinen tuomioistuimen päätöksissä. Kuitenkin sen vahvistaminen perustuu yksinomaan korkeimman oikeuden ratkaisuun (KKO:2003:7). Tuomioistuimen vahvistaman oikeuden toteuttaminen on aiheuttanut toisinaan ongelmia, kun osa viranomaisista on kieltäytynyt noudattamasta päätöstä katsoen, ettei huoltajalle kuuluvaa oikeutta voida antaa muille ilman lain nimenomaista säännöstä. Korkeimman oikeuden päätös koskee vain viranomaisilta saatavia tietoja, mikä on aiheuttanut epäselvyyttä sen suhteen, voiko tuomioistuin oikeuttaa vanhemmat saamaan lasta koskevia tietoja myös yksityisiltä sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen tuottajilta. Koska kyse on tärkeästä oikeudesta, käräjäoikeus katsoo, että tietojensaantioikeudesta tulisi säätää laissa.

Käräjäoikeus kannattaa sitä, että sosiaalitoimelle säädettäisiin mahdollisuus vahvistaa sopimus myös vanhemman tietojensaantioikeudesta ja huoltajien välisestä tehtävien jaosta. Lapsenhuoltolain tavoitteena on vanhempien välisen sovinnollisuuden edistäminen. Vanhempien ollessa valmiita sopimaan lastenvalvojan luona tietojensaantioikeudesta tai huoltajien tehtävien jaosta, ei ole perusteltua, että heidät pitää vain siitä syystä ohjata kääntymään tuomioistuimen puoleen.

Vanhempien oikeuksien ja velvollisuuksien täsmentäminen

Käräjäoikeus pitää tarpeellisena lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien käsitteiden selventämistä laissa. Lapsen huollolla ymmärretään tällä hetkellä sekä lapsen arkihuoltoa että oikeudellista huoltoa. Lisäksi lapsen huolto voi käsitteenä sisältää myös lapsen asumisen. Yhteishuolto sekoitetaan usein myös vuoroasumiseen.

Lisäksi olisi perusteltua harkita siirtymistä vanhempainvastuun käsitteeseen. Nykyinen huollon käsite suuntaa helposti ajatukset vanhempien oikeuksiin, kun taas vanhempainvastuu korostaa vanhempien vastuuta ja velvollisuuksia lastaan kohtaan.

Käräjäoikeus ei pidä tarkoituksenmukaisena kummankin vanhemman suostumusta edellyttävien asioiden määrittelyä laintasoisesti. Yhteisestä huollosta seuraava vanhempien yhteistoimintavelvoite on laajempi käsite kuin pelkästään yhteisen päätöksenteon piiriin kuuluvat asiat. Luettelo yhteishuollon piiriin kuuluvista asioista voisi käytännössä kaventaa vanhempien yhteistoiminnan vain yhteiseksi päätöksenteoksi laissa mainituissa asioissa. Voimassa olevan lapsenhuoltolain yleisluontoinen kirjoitustapa on mahdollistanut muuttuvien tilanteiden ja myös yhteiskunnassa tapahtuneen kehityksen huomioon ottamisen. Mikäli kuitenkin tällaiseen luetteloon päädytään, sen tulisi olla vain esimerkinomainen.

Vanhemmuussopimus

Käräjäoikeus ei pidä perusteltuna ottaa käyttöön etukäteistä sopimusta lapsen asioiden järjestämisestä vanhempien eron varalta. Lapsen etu on vahvasti sidoksissa siihen tilanteeseen, jossa lapsi elää, minkä vuoksi lapsen etua tulee arvioida eron hetkellä vallitsevien olosuhteiden mukaan. Vanhemmat eivät voi vielä avioliittoon mennessään tietää, miten heidän lapsensa tulevaisuus tulisi lapsen parhaaksi järjestää hyvinkin pitkän ajan kuluttua tulevaisuudessa. Lapsenhuoltolain säännökset lapsen edun arvioinnista riittävät takaamaan lapsen edun mukaiset ratkaisut erotilanteessa. Eri asia on, että sopimuksen vahvistamista eron yhteydessä ja mahdollista oikeusprosessia tulisi nopeuttaa huomattavasti nykyisestä, jotta erotilanteessa ei syntyisi pitkäaikaista sopimuksetonta tilaa.

Sen sijaan käräjäoikeus pitää hyvänä vanhempien vanhemmuussopimusta eron yhteydessä. Tällaisen uuden palvelun tarjoaminen vanhemmille kuuluisi luontevasti sosiaalitoimen eropalveluihin. Kyseessä olisi parhaimmillaan vanhempien välistä riitelyä ehkäisevä neuvonta- ja auttamispalvelu. Voitaisiin myös harkita vanhemmille velvollisuutta osallistua lapsen aseman järjestämistä kos-

kevaan neuvontaan. Osallistuminen neuvontaan voitaisiin asettaa edellytykseksi sille, että vanhempi voisi viedä lasta koskevan asian tuomioistuimeen.

Sovittelu ja muu varhaisen vaiheen tuki

Sovittelun luonteeseen kuuluu, että se on vapaaehtoista, joten vanhempia ei voida velvoittaa eroneuvotteluun. Sen sijaan edellisessä kohdassa todetun mukaisesti tulisi harkita, voitaisiinko alaikäisten lasten vanhemmat velvoittaa osallistumaan lapsen asioiden järjestämistä koskevaan neuvontatilaisuuteen. Siellä vanhemmat voisivat saada tietoa lainsäädännöstä, oikeuskäytännöstä ja eri mahdollisuuksista ratkaista lapsen asiat. Tällainen neuvontapalvelu olisi omiaan edistämään vanhempien sovinnollisuutta ja estämään sen, etteivät vanhemmat ainakaan tiedon puutteen vuoksi riitautuisi. Nykyiset sosiaalitoimen eropalvelut eivät riitä kattavaan ja nopeaan neuvontapalveluiden toteuttamiseen, vaan uuden palvelun järjestämiseksi tulisi turvata riittävät resurssit.

Sen sijaan sähköisten sovittelupalveluiden osalta on syytä varovaisuuteen. Sähköinen neuvonta sopimuksen tekemiseen liittyvissä kysymyksissä auttaisi vanhempia pohtimaan asioita, mutta varsinainen sovittelu tai sopimuksen tekeminen on syytä tapahtua viranomaisen tai sovittelijan luona. Vain siten pystytään varmistumaan siitä, että vanhemmat ovat ymmärtäneet oikein sopimuskentekoon liittyvät kysymykset ja ottaneet ratkaisussaan huomioon lapsen edun. Samalla estetään toisen osapuolen painostuksesta tai muusta epäasiallisesta vaikuttamisesta syntyvät sopimukset.

Yhteiskunta tarjoaa vanhemmille nykyään useita eri eroauttamispalveluita. Palveluiden riittävyys ja laatu vaihtelevat kuitenkin alueittain suuresti. Moniin palveluihin joutuu jonottamaan pitkiäkin aikoja. Lisäksi monet kunnat ovat lähes täysin laiminlyöneet lakiin perustuvan velvollisuutensa järjestää perheasiainsovittelua. Yhtenä puutteena moninaisten palveluiden tarjonnassa on se, että vanhemmat eivät löydä omaan tilanteeseensa sopivaa palvelua, koska palveluista tiedottaminen on heikkoa. Voimakas panostaminen kunnan peruspalveluihin toisi ratkaisun moniin tässäkin muistiossa esiin tuotuihin ongelmiin.

Lausunnon on valmistellut käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltonen.

Tuomas Nurmi
laamanni